

VLAAMSE COMMISSIE ONROEREND ERFGOED

ADVIES VCOE 2016|086 VAN 15 SEPTEMBER 2016

OVER DE VOORLOPIGE BESCHERMING ALS MONUMENT VAN 28 BUNKERS UIT DE EERSTE WERELDOORLOG IN HET DUITSE HINTERLAND, NAAR AANLEIDING VAN DE ADVIESVRAAG VAN MINISTER GEERT BOURGEOIS VAN 29 JULI 2016

De Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed, rechtsgeldig samengesteld, brengt op 15 september 2016 volgend advies uit:

1. De VCOE ontving op 29 juli 2016 een adviesvraag van Geert Bourgeois, minister-president van de Vlaamse Regering en minister van Buitenlands Beleid en Onroerend Erfgoed over de voorlopige beschermingsvoorstellen van 28 bunkers uit de Eerste Wereldoorlog in het Duitse hinterland. De commissie ontving 28 individuele beschermingsdossiers. Elk dossier wordt begeleid door de criterianota 'Bunkers uit de eerste Wereldoorlog in het Duitse Hinterland'. De VCOE spreekt zich in voorliggend advies uit over de documenten in het kader van de bescherming met name (a) het ministeriële besluit tot bescherming, (b) de fotoregistratie, (c) het afbakeningsplan en (d) het beschermingsvoorstel en (e) de criterianota.

De commissie formuleert in dit advies eerst een aantal algemene bemerkingen en gaat nadien in op de artikels van de betreffende ministeriële besluiten.

2. Algemene bemerkingen:

- a) Thematisch pakket: De 28 bunkers die ter bescherming worden voorgelegd maken deel uit van een thematisch pakket 'bunkers in het Duitse hinterland'.¹ In het 'Duitse Hinterland' werden in de voorbije jaren in totaal 170 bunkers geïnventariseerd en opgenomen in de vastgestelde Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed. De commissie vindt het positief dat de 28 bunkers als geheel worden voorgelegd ter bescherming. Tegelijkertijd stelt de commissie vast dat de thematische samenhang tussen de 28 bunkers in de individuele dossiers niet in kaart wordt gebracht. De commissie vraagt daarom bij de beschermingsdossiers een overzichtskaart en lijst toe te voegen met de individuele ligging van de verschillende beschermingen.
- b) Criterianota: De commissie stelt vast dat op basis van de gevoerde inventarisatie een criterianota werd opgemaakt: 'Bunkers uit de eerste Wereldoorlog in het Duitse Hinterland'. De criterianota schetst de historische achtergrond van WOI, kadert de bunkerbouw binnen deze historische context en formuleert vervolgens de erfgoedwaarden en selectiecriteria op basis waarvan de te beschermen bunkers worden geselecteerd. De commissie vindt het positief dat de thematische inventarisatie wordt doorvertaald naar voorliggend beschermingspakket. Hierbij werd uit 170 bunkers een selectie van 28 bunkers gemaakt. De commissie heeft evenwel een aantal bedenkingen bij de toetsing van de bunkers aan de hand van de criteria zoals opgenomen in de criterianota.

De commissie stelt vast dat het overgrote deel van de beschermingsdossiers de bescherming verantwoordt op basis van de historische contextwaarde, ensemblewaarde, zeldzaamheid, en representativiteit. De criteria met betrekking tot huidige context, gaafheid, authenticiteit en herkenbaarheid komen zelden aan bod. De commissie is van oordeel dat huidige contextuele

¹ Met het Duitse hinterland wordt dat deel van West-Vlaanderen bedoeld, dat niet tot de Westhoek behoort, maar wel heel nauw verbonden was met het front.

criteria zoals zichtbaarheid, bereikbaarheid en toegankelijkheid, het huidige gebruik, de eventuele mogelijkheid tot duiding, ontsluiting of herbestemming in elk dossier expliciet moeten worden afgetoetst. Indien dit niet gebeurt kan op basis van één criterium (bv. historische contextwaarde) de volledige set van 170 geïnventariseerde bunkers in principe in aanmerking komen voor bescherming en schiet de criterionota zijn doel voorbij.

- c) Ruimtelijk spoor: De commissie stelt vast dat de criterionota zich beperkt tot het instrumentarium vanuit het beleidsveld onroerend erfgoed. De commissie meent dat bunkers bij uitstek gerekend kunnen worden tot het soort bouwkundig erfgoed dat vaak sterk verweven is met de landschappelijke context. De lokale ruimtelijke verankering van bunkers kan dan ook een valabel complementair en/of alternatief spoor vormen voor vrijwaring in de toekomst. Aansluitend vraagt de commissie te onderzoeken wat de mogelijkheden zijn om dergelijke thematische inventarisatieprojecten door te vertalen naar een onroerenderfgoedrichtplan. De exacte invulling van de figuur van het onroerenderfgoedrichtplan is momenteel nog onduidelijk. Wel is het reeds duidelijk dat onroerenderfgoedrichtplannen de sectorale insteek voor het ruimtelijk beleid willen vormen.²

De mogelijkheden inzake ruimtelijke verankering vormen een bijkomende afwegingsfactor en kunnen leiden tot een meer selectief beschermingsbeleid. De commissie acht het zinvol de criterionota op dit punt aan te vullen.

- d) Inventarisatie en bescherming: De inventarisatie van de 170 bunkers in het Duitse Hinterland kadert binnen de uitbreiding van *Inventarisatie van de relictten uit de Eerste Wereldoorlog in de Westhoek* naar heel Vlaanderen. Op basis van de voortschrijdende inventarisatie van alle wereldoorlogrelictten worden systematisch thematische beschermingspakketten gedefinieerd. Specifiek voor de bunkers geeft de criterionota aan: *‘In de komende jaren worden de resterende bunkers en bunkerlijnes in Vlaanderen geïnventariseerd en geëvalueerd op hun erfgoedwaarde. Voor waardevolle bunkers en bunkergehelen worden beschermingsdossiers opgesteld.’*

De commissie erkent dat inventarissen een dynamisch instrument vormen. De commissie vraagt evenwel het beschermingsbeleid zo coherent mogelijk te maken en af te stemmen op het inventarisatieproces. De commissie verwijst in dit verband naar de beschermingskalender van 2016. Voorliggend thematisch pakket van bunkers uit het Duitse Hinterland kadert volgens de kalender binnen het thema WOI-erfgoed. De bescherming van de *Hollandstelling* kadert binnen hetzelfde thema, maar maakt geen deel uit van voorliggend pakket in het Duitse Hinterland. Daarnaast treft de commissie op de beschermingskalender de *ad hoc*-beschermingen aan van bunkers in Oudenburg, Blankenberge en Zedelgem. Het is onduidelijk of deze overlappen met voorliggend pakket. De geschutsbedding in Langemark maakt deel uit van voorliggend pakket, maar wordt ook afzonderlijk opgenomen op de beschermingskalender. Het is voor de commissie aldus onduidelijk in welke mate voorliggend pakket de ambitie heeft een representatief en afgerond geheel te zijn en hoe toekomstige individuele of pakketmatige beschermingen zich hiertoe zullen verhouden.

² Art. 7.1.2 onroerenderfgoeddecreet: *‘Een onroerenderfgoedrichtplan biedt onder andere op basis van de gegevens die opgenomen zijn in een inventaris als vermeld in artikel 4.1.1 vanuit de erfgoedwaarden een visie op de toekomstige ontwikkeling van de betrokken onroerende goederen binnen het thema of gebied, verduidelijkt de aandachtspunten uit het onroerenderfgoedbeleid en formuleert beheers- en ontwikkelingsdoelstellingen.’* En art. 7.1.4 *‘De onroerenderfgoedrichtplannen zijn de sectorale voorstellen voor inrichtingsplannen en ruimtelijke uitvoeringsplannen.’*

3. Artikel 1 van het ministerieel besluit legt de voorlopige bescherming van alle deze 28 bunkers uit de Eerste Wereldoorlog in het Duitse hinterland als monumenten vast en verwijst naar de afbakeningsplannen en de fotoregistratie die als bijlagen bij het beschermingsbesluit werden gevoegd. De commissie ondersteunt artikel 1 van het ministerieel besluit waarin de voorlopige bescherming van de 28 bunkers wordt vastgelegd.

De commissie stelt zich vragen bij de voorgestelde afbakening van de monumenten. Rond elke bunker wordt standaard een perimeter van 2 meter mee beschermd. Deze keuze wordt evenwel nergens gemotiveerd of toegelicht. De commissie merkt op dat de context van de bunkers zeer sterk varieert (agrarisch gebied, woongebied, bos...). Door een standaardperimeter in te stellen, miskennen enkele beschermingen de ruimtelijke, historische, landschappelijke en/of functionele context van de bunker (verschillende types bunkers). De leesbaarheid van de verschillende puntvormige objecten kan echter pas bewaard blijven als de ruimtelijke context ook bewaard wordt. Een perimeter van 2 meter is aldus een minimum uitgangspunt.

De commissie vraagt voor enkele bunkers de afbakening te heroverwegen. Voor volgende bunkers wordt bij voorkeur een overgangszone ingesteld die tot doel heeft de specifieke context van de bunker te vrijwaren: de mitrailleurspost in Gistel aan de 19de-eeuwse hoeve op het adres Zevekotestraat 103, de *Lordfarm* in Ledegem aan de hoeve op het adres Provinciebaan 104 en de regimentscommandopost in Middelkerke aan de hoeve op het adres Fleriskotstraat 15. Bijzonder is de Duitse observatiepost die ingebouwd is in hoeve 't Blauwhof op het adres Schorestraat 16 te Middelkerke. De hoeve is opgenomen in de Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed. Omwille van de specifieke configuratie en context van de observatiepost die is ingebouwd in de hoeve, vraagt de commissie de bescherming uit te breiden naar de hoeve en aldus het geheel te beschermen.

De afbakening van de bescherming van de bunker Ua3 aan de Goedeboterstraat te Oudenburg is onduidelijk. De toegang met afdak aan de noordoostelijke zijde van de bunker behoort niet tot de voorgestelde afbakening. De commissie vraagt dit te motiveren in het inhoudelijk dossier.

4. Artikel 2 van het ministerieel besluit verwijst naar de verschillende erfgoedwaarden die de bescherming als monument verantwoordt en beschrijft de aanwezige erfgoedkenmerken en erfgoedelementen uitvoerig. De erfgoedwaarden van de verschillende bunkers, conform artikel 2 van hun respectievelijke ministeriele besluiten, worden in onderstaande tabel weergegeven.

Nr.	Gemeente	Plaats	Historische Waarde	Architecturale Waarde	Technische Waarde	Culturele Waarde
1	Blankenberge	Brugse Steenweg (Uitkerke)	X		X	X
2	Blankenberge	Gustaaf D'Hondtweg (Uitkerke)	X		X	X
3	Gistel	Steenstraat		X	X	X
4	Gistel	Steenstraat	X	X	X	X
5	Gistel	Zevenkotestraat	X	X	X	X
6	Langemark	Houthulstseweg	X			X
7	Ledegem	Industrieweg	X	X	X	X
8	Menen	Veldstraat	X	X	X	X

9	Menen	Moorselestraat	X	X	X	X
10	Middelkerke	Rattevallestraat	X	X	X	X
11	Middelkerke	Brugsesteenweg	X	X	X	X
12	Middelkerke	Kerkhoekstraat	X	X	X	X
13	Middelkerke	Schoestraat 16	X	X	X	X
14	Middelkerke	Fleriskotstraat 15	X	X	X	X
15	Moorslede	Waterstraat	X	X	X	X
16	Moorslede	Roeselaarsestraat	X		X	X
17	Oudenburg	Goedeboterstraat (Ua2)	X	X	X	X
18	Oudenburg	Goedeboterstraat (Ua3)	X	X	X	X
19	Oudenburg	Papperstraat (Ua4)	X	X	X	X
20	Oudenburg	Zandvoordsestraat (Ub1)	X	X	X	X
21	Roeselare	Ieperseardeweg	X		X	X
22	Roeselare	Moorseelsesteenweg 207	X	X	X	X
23	Staden	Klerkenstraat 20	X	X	X	X
24	Staden	Vrijbosstraat	X	X	X	X
25	Staden	Walstraat	X	X	X	X
26	Wervik	Hoge Poortstraat	X	X	X	X
27	Zedelgem	Zeedijkweg	X		X	X
28	Zedelgem	Zeedijkweg	X	X	X	X

Tabel: erfgoedwaarden van de verschillende bunkers, conform artikel 2 van hun respectievelijke ministeriele besluiten.

De definitie van de verschillende erfgoedwaarden is opgenomen in de criterianota. De commissie merkt op dat de technische en architecturale waarde in de definitie zeer nauw bij elkaar aansluiten. Het is dan ook niet steeds duidelijk waarin de technische waarde zich onderscheidt. De definitie van technische waarde luidt: *“De bunkers hebben een technische waarde als betonnen constructies die specifiek voor militaire doeleinden werden opgericht”*. De commissie merkt tevens op dat de technische mogelijkheden grotendeels mee de typologie en dus de architecturale waarde bepalen.

De commissie stelt vast dat aan de bunker aan de Steenstraat in Gistel geen historische waarde wordt toegekend. De bunker in Gistel betreft een *Einheitsunterstand*, een standaardtype bunker dat vanaf het najaar van 1917 massaal werd opgetrokken. Dit type bunker is gelijkaardig aan de bunkers in Menen langs de Veldstraat, in Moorslede bij de Waterstraat, de vier bunkers in Oudenburg, de bunker aan de Moorseelsesteenweg in Roeselare (Rumbeke) en de twee Hoogpoortbunkers in Wervik. De commissie vraagt de historische waarde van de bunker op te nemen in het ministerieel besluit.

De Ub1-bunker in Oudenburg wordt voorgedragen ter bescherming, hoofdzakelijk omwille van de ensemblewaarde met de overige drie bunkers uit dezelfde stelling in Oudenburg. Dit criterium

staat echter onder druk door de problematische huidige ruimtelijke context. De commissie stelt zich namelijk ernstige vragen bij de zichtbaarheid, de bereikbaarheid en de toegankelijkheid van deze constructie. De eventuele mogelijkheid tot duiding, ontsluiting of herbestemming van de site lijkt op basis van het dossier problematisch te zijn.

5. Artikel 3 van de ministeriële besluiten somt de beheersdoelstellingen op. De commissie merkt op dat de beheersdoelstellingen generiek werden opgesteld. De commissie stelt zich bijgevolg vragen bij de haalbaarheid en effectiviteit van enkele van deze generieke beheersdoelstellingen. Aangezien het gaat om eerder atypische gebouwen in specifieke (ruimtelijke) contexten, is het wenselijk de beheersdoelstellingen in een aantal gevallen te formuleren op maat van de specifieke bunker. Zo is het afremmen van natuurlijke (aftakelings)processen van de constructies vaak niet evident of zelfs niet wenselijk. Voor een aantal bunkers is het misschien net omwille van hun specifieke landschappelijke context niet wenselijk de spontane opslag van bomen en struiken te verwijderen of in te grijpen op de waterhuishouding (bv. wegens watergevoelig gebied).

De commissie vraagt de beheersdoelstellingen zo helder mogelijk te formuleren.

- Specifiek suggereert de commissie beheersdoelstellingen 3° als volgt aan te passen: *“De erfgoedwaarden van de bunker en de leesbaarheid ervan zouden ~~desgevallend versterkt~~ kunnen worden versterkt door het verwijderen van de materialen, schroot, bouwafval of rommel op, tegen en in de betonnen post. ~~De~~ De spontane opslag van bomen en struiken zou dient omzichtig verwijderd ~~kunnen te~~ worden indien dit in overeenstemming is met de specifieke landschappelijke context.”*
- De commissie vraagt doelstelling 4° te verduidelijken: *“Het droog houden van de bunker door gepaste maatregelen tegen waterinsijpeling met name het afdekken van eventuele openingen in het dak zonder de luchtcirculatie te wijzigen, bevordert de instandhouding van de erfgoedkenmerken en erfgoedelementen”*. Het is onduidelijk hoe deze doelstelling gerealiseerd kan worden. Afsluiting heeft onvermijdelijk een invloed op de luchtcirculatie.
- De commissie vraagt tevens de beheersdoelstelling 5° inzake grondwater als volgt te wijzigen: *“Het is aan te bevelen om maatregelen te nemen om grondwater in de bunker permanent te vermijden.”* Permanent ingrijpen kan gevolgen hebben op de waterhuishouding in de gehele omgeving. De doelstelling kan gedifferentieerd worden in functie van de situatie.

Artikel 3 van de ministeriële besluiten formuleert tenslotte twee doelstellingen die ingaan op conserverende maatregelen voor blootliggend ijzer en houten onderdelen. Deze twee punten worden algemeen overgenomen in alle ministeriële besluiten, of ze al dan niet van toepassing zijn is vaak onduidelijk.

Voor de bunker *Pionierpark* aan de Zeedijkweg in Zedelgem suggereert de commissie om het volgende punt op te nemen bij de beheersdoelstellingen in het ministeriële besluit: *“Het verwijderen van de beschildering aan de buiten- en binnenzijde kan het oorspronkelijk uitzicht herstellen.”* Dit om de graffiti aan de binnenzijde van de bunker, zoals het duidelijk te zien is op de fotoregistratie, te laten verwijderen.

6. De commissie gaat akkoord met artikel 4 van de ministeriële besluiten dat de voorschriften formuleert voor de instandhouding en het onderhoud van de te beschermen bunkers.
7. Artikel 5 somt de toelatingsplichtige handelingen op. De commissie wenst de volgende opmerkingen te geven. De set aan toelatingsplichten is in de 28 beschermingsbesluiten

grotendeels dezelfde. Slechts de toelatingsplicht inzake het aanbrengen, vervangen of wijzigen van opschriften, publiciteitsinrichtingen of uithangborden komt slechts in 14 van de 28 dossiers voor. De commissie vraagt deze toelatingsplicht in alle ministeriële besluiten op te nemen.

8. Op basis van bovenstaande argumentatie en opmerkingen geeft de commissie:

a) een voorwaardelijk gunstig advies voor de voorlopige bescherming als monument van de twee bunkers in Blankenberge aan het vliegveld Uitkerke; een bunker, een artillerieobservatiepost en een mitrailleurspost in Gistel; een geschutsbedding (voor zwaar geschut) in het Houthulstbos te Langemark; de commandopost Lord Farm in Ledegem; de bunker Limber Farm in Menen en een bunker in het gehucht Koekuit; in Middelkerke de mitrailleurspost Dode Kreek, de artilleriepost Fahrhof, een commandopost aan de Ijzerdijk, een ingebouwde observatiepost in een stal van de hoeve en een regimentscommandopost; de bunkers Sinner Farm en Vierkaven in Moorslede; de bunkers Ua2, Ua3, Ua4 en Ub1 in Oudenburg; in Roeselare de bunker De Ruiters en de bunker van Rumbeke; de observatiepost 's Graveneik, een bunker in het Houthulstbos en de mitrailleurspost Stampkot in Staden; de twee bunkers Hoogpoort in Wervik; een munitiedepot en een Pionierpark in Loppem, deelgemeente van Zedelgem, op voorwaarde dat:

- Aan de beschermingsdossiers een overzichtskaart en lijst wordt toegevoegd met de individuele ligging van de verschillende beschermingen (par. 2);
- De huidige contextuele criteria in elke dossier expliciet worden afgetoetst (par. 2);
- De mogelijkheden inzake de ruimtelijke verankering van geïventariseerde bunkers als afwegingselement worden geïntegreerd in de criterianota (par. 2);
- De afbakening van enkele bunkers wordt verduidelijkt en in functie van hun specifieke ruimtelijke en historische context wordt heroverwogen (par. 3);
- De historische waarde van de bunker aan de Steenstraat in Gistel wordt toegevoegd aan het ministerieel besluit (par. 4);
- Duidelijk wordt gemotiveerd waarom de bunker Ub1 in Oudenburg wordt beschermd en dit rekening houdend met de huidige context van bunker (par. 4)
- De beheersdoelstellingen maximaal op maat van de situatie en helderder worden geschreven (par. 5);
- De toelatingsplichtige handelingen worden aangevuld (par. 7).

Namens de Vlaamse Commissie voor Onroerend Erfgoed,

Michiel Deweydt
Voorzitter